

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه تهران - پردیس قم

دانشکده فقه و فلسفه

عنوان:

حقیقت و محدوده حسن معاشرت زوجین

به عنوان

واجب شرعی و وظیفه قانونی

نگارش:

نیره نظری

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد رسول آهنگران

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (روزانه)

در رشته الهیات و معارف اسلامی

(فقه و مبانی حقوق اسلامی)

تابستان ۱۳۹۲

تقدیم:

ناچیزی است تقدیم به:

هر آن‌که شد «پدر» م:

رحمة للعالمین صلی الله علیه و آله

أمیر المؤمنین صلوات الله علیه

بقیة الله فی الأرضین عجل الله تعالی فرجه

ولیّ امر مسلمین حفظه الله بعزّته

9

پدر مهربانم، رحمة الله علیه

سپاس:

حمد و سپاس بی نهایت خداوند مٓنان

سپاس صمیمانه از پدر و مادر عزیز و مهربان

تشکر فروان از استاد دلسوزم؛ دکتر آهنگران

چکیده

این پژوهش به " اصل معاشرت به معروف زوجین در محدوده واجب شرعی و وظیفه قانونی " پرداخته است. قرآن کریم، "معاشرت به معروف" را، اصلی حاکم بر روابط زوجین می داند که صریحاً در آیه ۱۹ سوره نساء تحت عنوان «عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» بیان شده است. همچنین در ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی آمده است: «زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت با یکدیگرند». معاشرت به معروف از جمله موضوعاتی است که در فضای خانواده باید به آن اهتمام بیشتری ورزید، دلیل اهمیت آن، این است که معاشرت به معروف وظیفه ای است متقابل که بر تمامی روابط زوجین سایه افکننده است و ضابطه و ملاک در تعیین حقوق و تکالیف آنها می باشد؛ همچنین واژه "معروف"، از جمله واژه هایی است که همواره از سویی در معنای آن وضوح و بداهت به چشم می خورد و از سویی دیگر، به دلیل عام بودن و یا نیاز به احاطه بر معرفت انسانی آن در اجتماع سالم دینی، از نوعی ابهام و پوشیدگی برخوردار است، لذا شفاف سازی در این زمینه برای زوجین و در نهایت، ثبات و تحکیم خانواده، امری لازم و ضروری است.

این پژوهش، بعد از توضیح واژگانی از جمله معاشرت، معروف و عرف، به بررسی و تبیین معاشرت به معروف در عرف عقلا، قانون، قرآن و روایات پرداخته است و مصادیق حسن معاشرت، احکام مستنبطه از آیه شریفه توسط فقها، بیان گردیده است. همچنین با توجه به آیه ۱۹ سوره نساء (و عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ) و دیگر آیاتی که همگی حاکی از تأکید بر معاشرت به معروف زوجین و نهی از سوء معاشرت آنان می باشد، به رفع شبهه موجود در آیه ۳۴ سوره نساء (واضِرِبُوهُنَّ) پرداخته است و بیان می دارد که این آیه با موضوع معاشرت به معروف هیچ گونه تعارضی ندارد.

واژگان کلیدی:

اصل معروف، احکام شرعی مستنبطه، زوجین، عرف، معاشرت به معروف، وظیفه ی قانونی.

فهرست مطالب

سؤالات	۲
فرضیات	۳
بیان مسأله	۴
هدف پژوهش	۵
ضرورت پژوهش	۶
پیشینه تحقیق	۷
فصل اول: کلیات	۸
مبحث اول: تبیین واژگان و اصطلاحات موضوع	۹
گفتار اول : معنا و مفهوم اصل، معاشرت و معروف	۱۰
بند اول: معنا و مفهوم اصل	۱۰
الف) معنای لغوی	۱۰
ب) معنای اصطلاحی	۱۰
بند دوم: معنا و مفهوم معاشرت	۱۱
الف) معنای لغوی	۱۱
ب) معنای اصطلاحی	۱۱

- بند سوم: معنا و مفهوم معروف ۱۲
- الف) معنای لغوی ۱۲
- ب) معنای اصطلاحی ۱۲
- گفتار دوم: معنا و مفهوم حکم شرعی و وظیفه قانونی ۱۵
- بند اول: معنا و مفهوم حکم ۱۵
- الف) معنای لغوی ۱۵
- ب) معنای اصطلاحی ۱۶
- ج) اقسام حکم ۱۶
- ۱- حکم شرعی ۱۶
- ۲- حکم عقلی ۱۷
- ۳- حکم اخلاقی ۱۸
- ۴- حکم عرفی ۱۹
- بند دوم: معنا و مفهوم وظیفه قانونی ۲۱
- الف) معنای وظیفه ۲۱
- ب) معنای قانون ۲۱
- ج) معنای وظیفه قانونی ۲۲

- بند سوم: ارتباط شرع و قانون ۲۳
- مبحث دوم: خانواده؛ مهم ترین تجلیگاه اصل معروف ۲۴
- گفتار اول: خانواده و ارزش و جایگاه آن ۲۵
- بند اول: ارزش و جایگاه خانواده از منظر روایات ۲۵
- الف) برترین پایگاه نزد خدا ۲۶
- ب) مکان نزول رحمت الهی ۲۶
- ج) سنت محمد صلی الله علیه و آله و سلم ۲۶
- د) سبب کمال دین ۲۷
- ه) راه دستیابی به سعادت ۲۷
- و) سبب حفظ دین ۲۷
- بند دوم: اهداف ازدواج و تشکیل خانواده ۲۷
- الف) آرامش روانی ۲۸
- ب) سازندگی اخلاقی ۲۸
- ج) بقاء نسل ۲۹
- د) گسترش آرمان توحید ۳۰
- بند سوم: نقش حسن معاشرت در تحکیم خانواده ۳۰

گفتار دوم: موازنه حقوق و اخلاق در خانواده ۳۲

بند اول: ضرورت اخلاق در (حقوق) خانواده ۳۲

بند دوم: ضرورت حقوقی کردن اخلاق در خانواده ۳۳

بند سوم: ضمانت اجرای قواعد اخلاقی در خانواده ۳۵

فصل دوم: تبیین معاشرت به معروف در عرف عقلاء و قانون ۳۷

مبحث اول: تبیین معاشرت به معروف در عرف عقلاء ۳۸

گفتار اول: عرف در فقه و حقوق ۳۸

بند اول: عرف در فقه ۳۸

الف) عرف در لغت و اصطلاح ۳۸

ب) اقسام عرف ۴۰

ج) جایگاه عرف در فقه ۴۲

بند دوم: عرف در حقوق ۴۲

الف) ارجاع صریح قانون به عرف ۴۴

ب) رجوع ضمنی به عرف ۴۴

ج) قواعد عرفی متمم قانون ۴۵

گفتار دوم: ماهیت معروف و تطابق آن با عرف ۴۵

- بند اول: ماهیت معروف ۴۵
- الف) معروف به عنوان یک اصل فقهی ۴۶
- ب) معروف به عنوان یک حکم اخلاقی ۴۷
- ۱- اغماض و گذشت در امور ۴۷
- ۲- عمل شایسته ۴۷
- بند دوم: تطابق عرف با معروف ۴۸
- بند سوم: نقش عرف در تبیین معاشرت به معروف ۴۹
- مبحث دوم: تبیین معاشرت به معروف در قانون ۵۰
- گفتار اول: حسن معاشرت از منظر قانون ۵۰
- بند اول: حسن معاشرت از منظر حقوقدانان ۵۰
- بند دوم: مصادیق حسن معاشرت در قانون ۵۲
- الف) همکاری زوجین در تشدید مبانی خانواده و تربیت اولاد ۵۲
- ب) ریاست خانواده ۵۲
- ج) پرداخت نفقه ۵۳
- د) ادای وظایف زوجیت ۵۴
- ه) سکونت در منزل مشترک ۵۴

- ی) استقلال زن در دارایی خود ۵۵
- و) وفاداری ۵۵
- گفتار دوم: سوء معاشرت از منظر قانون ۵۶
- بند اول: تعریف سوء معاشرت در قانون ۵۶
- بند دوم: مرز بین حسن معاشرت و سوء معاشرت ۵۷
- بند سوم: مصادیق سوء معاشرت در قانون ۵۸
- الف) کج خلقی و اذیت و ضرب و شتم ۵۸
- ب) امتناع مرد از پذیرفتن زوجه در محل سکونای خود ۵۸
- ج) عدم معاضدت در تشدید مبانی خانواده ۵۹
- د) عدم وفاداری زوج نسبت به زوجه ۵۹
- گفتار سوم: ضمانت اجرای حسن معاشرت ۶۰
- بند اول: قائلین به وجود ضمانت اجرای قانونی ۶۱
- بند دوم: قائلین به عدم ضمانت اجرای قانونی ۶۱
- فصل سوم: تبیین معاشرت به معروف در قرآن و روایات ۶۳
- مبحث اول: تبیین معاشرت به معروف در قرآن ۶۴
- گفتار اول: تفسیر "عاشروهنَّ بِالْمَعْرُوفِ" ۶۴

- بند اول: دیدگاه مفسران ۶۴
- بند دوم: نقد و تحلیل اجمالی تفاسیر مذکور ۶۶
- بند سوم: احکام مستنبطه از آیه شریفه ۶۸
- الف) وجوب حقّ القسّم (حق مضاجعت) برای زوجه ۶۹
- ب) وجوب نفقه زوجه توسط زوج ۷۰
- ج) النهی عن الإغناف فی الجماع ۷۳
- د) عدم وجوب اطاعت مطلقه در سایر تکالیف ۷۴
- بند چهارم: مخاطبان عبارت شریفه « وعاشروهنّ بالمعروف » ۷۶
- بند پنجم: «عاشروهنّ» امری ارشادی یا مولوی ۷۹
- الف) اوامر مولوی ۷۹
- ب) اوامر ارشادی ۸۰
- گفتار دوم: مصادیق معاشرت به معروف در قرآن ۸۳
- بند اول: نگه داشتن عده وفات؛ مصداقی از معاشرت به معروف از جانب زن ۸۳
- بند دوم: مصادیق معاشرت به معروف از جانب شوهر ۸۳
- الف) عمل به معروف با مادر فرزندان ۸۳
- ب) عمل به معروف در مراحل طلاق ۸۵

- ۱- پرداخت کالا به زن در هنگام طلاق ۸۵
- ۲- عمل به معروف در پرداخت مهر المتعه به زن مطلقه ۸۶
- ۳- رفتار با زن بعد از بازگشت به زناشویی ۸۶
- ۴- رفتار با زن هنگام تصمیم بر جدایی ۸۷
- گفتار دوم: بررسی آیه ۳۴ سوره نساء و عدم تعارض ادله آن با معاشرت به معروف ۸۸
- بند اول: نشوز در لغت و اصطلاح ۸۸
- بند دوم: راهکارهای نشوز ۹۱
- الف) فَعْظُوهُنَّ ۹۱
- ب) وَ اهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ ۹۲
- ج) وَ اضْرِبُوهُنَّ ۹۲
- بند سوم: عدم تعارض ادله "و عاشروهنَّ بالمعروف" و "واضربوهنَّ" ۹۵
- مبحث دوم: مصادیق معاشرت به معروف در روایات ۹۶
- گفتار اول: مسئولیت پذیری زوجین در کانون خانواده ۹۶
- بند اول: مصادیق مسئولیت پذیری از جانب مرد ۹۶
- الف) تأمین نیاز های معیشتی همسر ۹۶
- ب) توسعه و گشایش در زندگی و معیشت همسر ۹۷

- ج) بیتوته نمودن در کنار همسر ۹۷
- د) کمک نمودن به همسر در امر خانه داری ۹۸
- بند دوم: مصادیق مسئولیت پذیری از جانب زن ۹۹
- الف) اطاعت و فرمانبرداری از شوهر ۹۹
- ب) مدیریت امور خانه و کار در منزل ۹۹
- ج) خدمت نمودن به شوهر ۹۹
- د) رضایت شوهر ۱۰۰
- ه) راز داری ۱۰۰
- گفتار دوم: مدارا و سازگاری زوجین ۱۰۰
- بند اول: مصادیق مدارا و سازگاری از جانب مرد ۱۰۰
- الف) عفو در مقابل ارتکاب خطای زن ۱۰۰
- ب) صبوری در بدخلقی کردن زن ۱۰۱
- ج) مدارا نمودن با همسر ۱۰۱
- بند دوم: مصادیق مدارا و سازگاری از جانب زن ۱۰۲
- الف) صبر و بردباری در برابر آزار و اذیت شوهر ۱۰۲
- ب) صبر و بردباری در برابر بداخلاقی شوهر ۱۰۲

- ج) صبر و بردباری در برابر غیرتمندی شوهر ۱۰۲
- گفتار سوم: محبت و وفاداری زوجین ۱۰۳
- بند اول: مصادیق محبت و اظهار آن از جانب مرد ۱۰۳
- الف) ابراز علاقه و محبت زبانی نسبت به زن ۱۰۳
- ب) گرامی داشتن زنان و اکرام آنان ۱۰۳
- ج) آراستگی و زینت برای همسر ۱۰۳
- بند دوم: مصادیق محبت و اظهار آن از جانب زن ۱۰۴
- الف) نشستن در کنار همسر ۱۰۴
- ب) گرامی داشتن شوهر ۱۰۴
- ج) آراستگی و زینت برای همسر ۱۰۴
- نتیجه ۱۰۶
- منابع و مآخذ ۱۰۹

سازمان خانواده، مهم ترین نهاد بنیادین جامعه بشری است که می تواند کارکردهای مثبت، سازنده و بی بدیل در ابعاد گوناگون حیات فردی و اجتماعی انسان داشته باشد و در کسب موفقیت ها و شکوفایی استعدادها و ارتقاء سلامت و بهداشت روانی فرد و جامعه بسیار تأثیر گذار باشد.

به همین منظور، قرآن کریم شکل گیری خانواده را بر اساس "میثاق غلیظ"^۱ بین همسران استوار کرده است و در راستای همگرایی و وفاداری آنها به تعهدات و لوازم پیوند زناشویی، برای هر یک از ایشان، حقوق و وظایف متقابل که ریشه در فطرت، باورها و روحیات شان دارد، مقرر داشته است. بر این اساس از عمده ترین وظایف مشترک زوجین "معشرت به معروف" یا همان "حسن معاشرت" است.

از ویژگی های انسان، تمایل و نیاز او به معاشرت است و از معاشرت، جز محبت دیدن و محبت ورزیدن، انتظار ندارد، چرا که خلقت انسان بر اساس عشق و محبت بوده و همین، بهترین انگیزه ی او در هر گونه تلاشی است. خداوند رفتارها و برخوردهای صحیح انسانی در خانواده را با "حسن معاشرت" معرفی می کند و از مرد و زن، رعایت آن را با میزان "معروف" یعنی رفتاری پسندیده و انسانی می خواهد.

تعبیر حسن معاشرت که به عنوان وظیفه ای برای زوجین مطرح می شود، نشان دهنده تمام اموری است که مرد و زن در برابر یکدیگر باید انجام دهند. به عبارتی حسن معاشرت بر تمامی روابط زوجین سایه افکنده و ضابطه و ملاک در تعیین حقوق و تکالیف آنها می باشد.

این پژوهش تلاشی است برای بیان بخشی از این وظایف، که امیدوارم مورد استفاده همگان قرار گیرد.

سؤالات

سؤالات در رابطه با این پژوهش، به دو قسم اصلی و فرعی تقسیم می شوند که در ذیل بیان می کنیم:

سؤالات اصلی

- آیا "معاشرت به معروف" به عنوان یک اصل حاکم فقهی شناخته شده است؟

- آیا معاشرت به معروف به عنوان یک موضوع فقهی، متعلق احکام تکلیفی (و وضعی) قرار گرفته است؟

سؤالات فرعی

- آیا در قانون، معیار و ملاکی برای تشخیص حسن معاشرت مشخص شده است؟

- آیا در قرآن، سنت و قانون برای اصل معاشرت به معروف، مصادیقی بیان شده است؟

فرضیات

فرضیات در این پژوهش نیز، مانند سؤالات به دو قسم اصلی و فرعی تقسیم می شوند که در ذیل بیان می کنیم:

فرضیات اصلی

- در فقه، اصل معاشرت به معروف به عنوان یک "اصل"، نزد فقها شناخته شده است.

- معاشرت به معروف نزد فقها، متعلق احکام فقهی قرار گرفته است.

فرضیات فرعی

- در قانون، معیار و ملاک حسن معاشرت مشخص شده است.

- در قرآن، سنت و قانون، برای حسن معاشرت مصادیقی بیان گردیده است.

بیان مسأله

تردیدی نیست که پیمان ازدواج در حقیقت، عهده‌ای برای پشتیبانی زوجین از یکدیگر در تمام مراحل زندگی می‌باشد که تعادل و تعامل میان آنها، هنگامی ایجاد می‌گردد که عناصری از جمله "حسن معاشرت"، بر روابط ایشان حکم فرما گردد. در قرآن کریم و روایات ائمه اطهار علیهم السلام به مصادیق معروف اشاره شده است، همچنین در قانون این موضوع مورد توجه مقننان واقع شده است و مصادیقی را برای آن ذکر کرده‌اند، که در این قصد بر آن است که آنها را بیان کنیم. نظر به این ضرورت، فقیهان امامیه و قانونگذار حقوق ایران، عنوان "حسن معاشرت" را مبدئی برای تعلق احکام تکلیفیه و وضعیه می‌دانند. متأسفانه این بخش از فقه، دارای پیچیدگی‌هایی است ولی بزرگان به سادگی از آن گذشته‌اند، و مانند سایر ابواب از آن بحث نکرده‌اند؛ شاید به این جهت بوده که در آن زمان، کمتر محل ابتلا بوده است ولی در زمان ما مسأله مهمی می‌باشد.

از این رو، بررسی فقهی و حقوقی، پیرامون تبیین موضوع حسن معاشرت (معاشرت به معروف)، مصادیق آن، محدوده وجوب و عدم وجوب آن، موضوع اصلی سخن ما در این پژوهش است.

هدف پژوهش

از جمله اهداف این پژوهش، گردآوری، بازبینی مطالب و استدلالهای پراکنده در عرصه مباحث گوتاگون فقهی و تجزیه و تحلیل علمی و استنباطی آن هاست تا از این رهگذر، متنی مُنقَّح، فراگیر و مستدل، جهت مراجعه اهل تحقیق و دانشجویان فراهم آورد.

مهمترین کاربرد این پژوهش، تأمین مأخذ و منبعی است برای محافل مرتبط با وضع مقررات و قوانین خانوادگی ناظر بر حسن معاشرت و نیز بهره‌مندی مؤسسات و مراکز مشاوره فقهی و روان‌شناسی از آن می‌باشد.